

НОВІТНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

Л.І. Шевченко, д-р філол. наук

КЛАСИФІКАЦІЯ СТИЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ТЕОРЕТИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті аналізується неоднозначність наукових критеріїв щодо класифікації функціональних стилів літературної мови, аргументується логізований принцип їх виділення і стратифікації, окреслюється коло дискусійної стилістичної проблематики в лінгвістичній теорії

The article analyzes the ambiguity of criteria of classifying functional styles of literary language, explains the logical principle of their stratification, outlines some debatable issues in stylistics

Логічне впорядкування знання, як відомо, є іманентною характеристикою наукового аналізу. Звідси витікає дослідницька увага до структурування безпосередньо спостережених фактів, їх сукупностей, обґрунтування типологічних ознак і корелятивних відповідностей/ невідповідностей, інтерпретація інваріантних сутностей мовних одиниць у структурі, класифікаційній моделі.

У лінгвостилістиці особлива увага до класифікаційних засад функціональних стилів виникає зі становленням названої галузі мовознавства як закономірний пошук аргументації фундаментальних засад, що об'єднують мотиваційні параметри функціонуючої мови (екстралінгвальні фактори) та її комунікативну варіативність (інтралінгвальні фактори).

XX століття, період акцентованої зосередженості гуманітаріїв на з'ясуванні категорій і сутностей системи і структури (універсальної моделі пізнання світової рівноваги і відповідності законам інтелектуальної діяльності людини), постає в загальній історії науки прагненням до раціонального, вивіреного, системно опрацьованого знання. Взірцеві класифікаційні природничо-наукові моделі (таблиця хімічних елементів Менделєєва, будова клітини та ін.) породжують у лінгвістів інтелектуальні аналогії з субстанцією

мови, що є, за визначенням, системно-структурною цілісністю, об'єднаною ієрархічно зорганізованою типологією відношень і залежностей.

Проблема не лише в з'ясуванні внутрішніх законів системи, але й у пізнанні її ресурсу, функціональних можливостей, здатності до перспективного розвитку. Перифразовуючи Юрія Шевельова, сформулюємо тезу: стан і статус літературної мови є об'єктивізованими за умови, якщо пояснення дістає функція/ функції мови та їх можливі реалізації.

Для класифікаційних моделей стилістів ніколи не була властивою схоластична самодостатність. Ф.де Сосюр, формулюючи опозицію *langue – parole*, безумовно, інструментально (у специфіці лінгвістичного об'єкта) відбив загальний закон діалектики, як це пізніше зробив і К. Леві-Строс у “Структурній антропології”. Йдеться про інше, про наступну пояснювальну можливість теоретичної опозиції. Мовлення (*parole*), якщо розгорнути ідею Ф.де Сосюра, є реалізованим у множинності вербалізованих комунікативних світів (соціуму, особистості та ін.). Названі вербалізовані комунікативні сутності потребують аналізу, систематизації за типологічними характеристиками, а також наукового окреслення – термінологічної номінації та мотивації в дефініціях.

Невипадково московсько-празькі структуралісти, як і їх французькі та швейцарські колеги, одночасно з дослідженням мовної **системи** послідовно визначають **функції системи**, що є логічно завершеним колом наукової предметності (якщо сформулювати лінгвістичну проблему в метафорі геометричного знання). Зрозуміло, йдеться про універсальні закони буття і його дослідницькі інтерпретації, тобто діалектику співмірностей субстанційних опозицій верх-низ, початок-кінець, рух-статика та ін. Узагальнимо тезу: якщо визначено статус субстанції, логічним є спостереження за її функціями, рухом, трансформаціями.

Закономірно, з погляду еволюції наукового знання, що дослідники празької школи, формулюючи системні засади аналізу мови, зокрема фонології, одночасно екстраполюють науковий пошук і в текстові структури. Обґрунтування принципів і критеріїв функціоналізму в слов'янському мовознавстві, як відомо, пов'язуємо з “Тезами...” Романа Якобсона. Дослідники цього ж кола – Ян Мукаржовський, Трнка та ін. – результативно працюють зі стильовими категоріями, проекцією універсальних

лінгвостилістичних підходів передусім на художні тексти. Диференційована систематика стилевих єдностей у лінгвістичній теорії обґрунтовується пізніше – її критерії генетично пов'язані з функціоналізмом.

Проте послідовність наукового знання не є свідченням відсутності двозначностей. Численні стилістичні розвідки в лінгвістичному знанні новітнього часу мотивують класифікаційні схеми, вибудовані на логічно суперечливих підставах. Так **функціонально-типологічна модель** мовної комунікації розширюється (“доповнюється” чи “уточнюється”) **жанровою**: епістолярний, ораторський стилі визначаються як самодостатні, що порушує логічний класифікаційний критерій функціональної відповідності екстра- й інтралінгвальних характеристик системних основ стилю.

Фактом в історії стилістичної науки є те, що і продуктивна (з огляду на коло учасників, широту і новизну означених проблем, аргументованість позицій і доведень) дискусія 60-х рр. ХХ ст., завершена теоретичним узагальненням В.В. Виноградова, не спинила авторського бажання модифікувати універсальну, операційно врівноважену класифікацію стилів. Долучення до класифікаційної моделі відомих п'яти функціональних стилів (наукового, офіційно-ділового, стилю масової інформації, художнього і розмовного) виділених за **жанровим** критерієм епістолярного, ораторського та ін., за **модифікаційним** критерієм стилю математичного, фізичного, біологічного, технічного та ін., за критерієм **комунікативної спеціалізації** мовної стильової системи науково-популярного стилю, стилів художньої літератури та ін. руйнує, “розмиває” цілісний концептуальний підхід до логічних класифікаційних основ сучасної лінгвістичної теорії.

Проблема неоднозначності класифікаційних засад актуалізувалася в 70-х рр. ХХ ст.. Д.Е. Розенталь, аналізуючи сукупність специфічних мовних засобів, властивих стилям, вважає за необхідне одночасно зробити уточнення. Перша заувага стосується розрізнення лінгвістом загальномовних міжстильових ресурсів, що є основою будь-якого функціонального стилю, і специфічного мовного ресурсу, який утворює мікросистему стилю з властивим їй стилістичним забарвленням, єдиними нормами використання. На думку дослідника, що визначила значною мірою принципи лінгвостилістичного аналізу в наступні десятиліття, саме

специфічний мовний ресурс стильової системи становить своєрідність стилю, визначаючи його “обличчя”.

Інше принципове зауваження Д.Е. Розенталя об’єктивізоване покликанням на сформульовані раніше: тезу В.В. Виноградова про “живе співвідношення і взаємодію функціональних стилів”¹, виявлені в мовних ознаках, що своєрідно, по-своєму повторюються в інших мовних стилях; або ще категоричнішу наукову позицію М.М. Кожиної, за якою “крім переважної більшості спільних для всіх стилів мовних засобів, навіть найбільш специфічні для будь-якого стилю мовні засоби можуть вживатися в інших стилях”².

Таким чином, у слов’янській лінгвістиці ХХ ст. утверджується погляд на лінгвостилістичну мотивацію класифікаційних основ і системних характеристик мовного ресурсу функціональних стилів літературної мови в аспекті розуміння дифузності меж стилів, оскільки “існують досить відомі і непоодинокі випадки вільного переміщення слів із забарвленням одного стилю в мовлення, що має прикмети іншого стилю”³.

Історичний погляд на аргументацію класифікаційних засад стильової систематики дозволяє зрозуміти причини неоднозначності підходів. Успадкована зі старої літературної традиції теорія трьох стилів будувалася на мотивації **типів мовлення**, що сприяло кореляції стилю і жанру, а в новій класифікаційній моделі, вибудованій на засадах **функціоналізму** – кореляція призвела до ототожнення жанрових параметрів зі стильовими.

Звідси присутність ораторського, епістолярного та ін. “стилів” (жанрова мотивація) в системі, вибудованій на функціональних критеріях.

Відомі в історії стилістичної думки класифікації, пов’язані з загальнонародною (а не літературною, що спеціально обумовлюється авторами) мовою з погляду строгої теорії також мають ряд суперечностей.

Так, систематизація стилів загальнонародної мови вибудовується без урахування соціальної та територіальної диференціації, що свідчить про неповноту і певну вибірковість аналізованих лінгвістами типових мовленнєвих ситуацій та їх вербалізованих відповідностей. З іншого боку, протиставлення загальнонародної та літературної мови щодо стильових реалізацій не завжди є коректним: **високорозвинені літературні мови** є характеристикою суспільств із високим інтелектуальним потенціалом

і здатністю народу до структурування вербалізованої свідомості відповідно до комунікативних ситуацій. Розмежування загальнонародної та літературної мови в таких суспільствах відбувається швидше на рівні соціальних, освітніх, територіально-діалектних стратифікацій мовних одиниць (а саме вони, як вже сказано, виводяться за межі класифікаційної аргументації). Функціонально-стильовий поділ відбувається в такому разі за **суспільно усвідомленою** мотивацією комунікативних закономірностей використання слова, де діагностуючими показниками стильової системи може бути будь-яка мовна одиниця, якщо вона задовольняє критеріям (екстра- й інтралінгвальним) формування стилю.

Дискусійність класифікацій, побудованих на розрізненні стилів загальнонародної мови (В.П. Мурат: стилі розмовно-літературний, поетичний, газетно-політичний, офіційно-діловий, науковий, професійно-технічний, просторічно-фамільярний ⁴; Р.Г. Піотровський: стилі книжний, з уточненням – інтелектуально-книжний, літературно-розмовний, просторічний ⁵ та ін.) та літературної, відзначено ще в середині минулого століття ⁶.

Класифікації стилів літературної мови (у представленій опозиції “загальнонародна – літературна” мови), у свою чергу, будуються на різній структурно-типологічній і функціональній мотивації, про що свідчить і термінологічна полісемічність, а часто й дефінітивна неузгодженість. Стилів книжної мови (діловий, художній, публіцистичний, науково-популярний) протиставляються стилю повсякденного мовлення (розмовному) ⁷, мотивуються класифікаційні критерії виділення художньо-белетристичних, суспільно-публіцистичних, наукових, професійно-технічних, офіційно-документальних, епістолярних стилів ⁸, робляться спроби логічного структурування типів мовлення за принципом “усний – писемний, науковий – художній”, але також у термінологічній визначеності “стилю” ⁹, акцентується увага на стилі **усної розмовної мови** ¹⁰, що є, в такому разі, варіантом розмовного стилю (як відомо, маємо і його писемну фіксацію).

Погодження єдності критеріїв позамовної мотивації і лінгвістичної реалізації комунікативного завдання відбувається еволюційно. Все більшої ваги набуває в мовознавстві аналіз, що спирається на розуміння суспільних функцій мови та їх домінанту в стильових різновидах. Логічні класифікаційні суперечності, в свою

чергу, дістають пояснення завдяки розрізненню об'єкта літературознавчої і мовознавчої стилістики, оптимізації термінологічної узгодженості (науковий, офіційно-діловий стиль вимагає однини, а не невизначеності у множині: **розмовні, художні стилі**), кодифікації термінопонять у системі наукових категорій лінгвістичного знання (літературно-художній і художній стиль об'єднуються в терміні “художній” як узагальненому позначенні системи мовних ресурсів, що виконують передусім функцію естетичного впливу; офіційно-діловий і судовий стилі представлені в сучасній лінгвістиці терміном “офіційно-діловий стиль” як видовим поняттям, що включає і судовий, і дипломатичний, і офіційно-канцелярський).

Нерозв'язані або непояснені суперечності в класифікації стилів є сьогодні почасти даниною традиції, а, можливо, й неухагою до реалій функціонування мови. Зокрема це стосується розбіжностей у використанні термінів “публіцистичний” і “стиль масової інформації”.

Перший термін має історичні витоки і пов'язаний із газетно-журнальною публіцистикою. Пізніше ним позначають усі типи суспільної комунікації, навіть тоді, коли з'являються електронні носії інформації. Відповідно формуються специфічні принципи добору і функціонування мовних одиниць у сфері усної чи стилізовано-усної масової комунікації (радіо), до того ж синкретично представлені: звуковий і відеоряд (телебачення, реклама), зі здатністю до моментального діалогу/полілогу (інтернет). Стиль масової інформації видається в цьому разі терміном загального значення, здатним об'єднати підстил, що ними є публіцистичний, мовлення електронних засобів масової інформації, реклами, інтернету. Варіативність терміну “стиль масової інформації” – “стиль масово-політичної інформації”¹¹ – “стиль масово-політичної інформації і пропаганди”, як це виразно видно, має не лінгвістичну, а екстралінгвальну мотивацію. З вивільненням лінгвістичного знання з жорстких політичних ідеологем терміни впорядковуються за іманентно властивими їм ознаками, передусім цілісності внутрішньої форми, що і відбулося з усталенням термінопоняття “стиль масової інформації”.

Грунтовних пояснень у лінгвістичній теорії потребує конфесійний (богословський) стиль. Із 90-х рр. ХХ ст. його присутність у стилістичних класифікаціях визначається а ргіогі, проте

об'єктивно проблема не є однозначною. Покликання на історичну традицію не дозволяє говорити про стиль, а лише про **тексти**, жанри, адже в теорії трьох стилів окремого богословського не було. З іншого боку, сучасна теорія функціональних стилів не виробила пояснень і мотивації системних параметрів названого стилю. Лише окремі лінгвісти (зокрема Н.Б. Мечковська¹²) аргументують його **системні** характеристики, узгоджуючи критерії з загальними теоретичними засадами і логікою сформульованої класифікації. В інших випадках досить типовою є зверненість до окремих мовних характеристик богословської сфери комунікації, що, безумовно, додає лінгвістичної аргументації, проте, на нашу думку, об'єктивний аналіз статусу конфесійного стилю в сучасній літературній мові є науковою перспективою.

Динаміка розвитку літературних мов новітнього періоду часом ставить перед лінгвістичною теорією парадоксальні завдання. З одного боку, збереження основ класифікаційної моделі забезпечує її стабільність, відтворюваність і внутрішню впорядкованість. З іншого – реальне життя мовної системи як комунікативного універсуму породжує варіативність, множинність вербалізованих комунікативних ситуацій. Останні можуть і мають розглядатися з погляду відповідності моделі функціональних можливостей мови, якою є класифікація стилів. Розв'язання дилеми стабільності системи функціональних стилів і причин її розвитку, мотивації змін та внутрішніх трансформацій визначає сучасний пошук у лінгвістичній теорії.

¹Виноградов В.В. Итоги обсуждения вопросов стилистики// Вопросы языкознания. – №1.– 1955. – С. 82; ²Кожина М.Н. О понятии стиля и месте языка художественной литературы среди функциональных стилей. – Пермь, 1962. – С. 19; ³Гельгардт Р.Р. Нормативный “Словарь русского языка” как пособие по культуре речи// “Русский язык в школе” – №6.–1959.–С. 99; ⁴Мурад В.П. Об основных проблемах стилистики. – М., 1957. – С. 20-22; ⁵Пиотровский Р.Г. Очерки по стилистике французского языка. – Л., 1960. – С. 20-21, 166; ⁶Розенталь Д.Э. Практическая стилистика русского языка. – М., 1974. – С. 29; ⁷Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского языка. – М., 1965. – С. 17-28; ⁸Ефимов А.И. История русского литературного языка. – М., 1967. – С. 16; ⁹Будагов Р.А. Введение в науку о языке. – М., 1958. – С. 396, 411; ¹⁰Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. - К., 1967. – С. 14; ¹¹Мова сучасної масово-політичної інформації. – К., 1979; ¹²Мечковская Н.Б. Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов. – М., 1998.